

## راهکارهای شادی و نشاط در عبادت از منظر نهج البلاغه

### خدیجه مرادی<sup>۱</sup>

#### چکیده

از آنجا که اسلام کاملترین دین و برنامه زندگی است و برای تمام ابعاد زندگی انسان برنامه دارد و در تکلیف و توصیه ها مصلحت انسان را در نظر می گیرد برای شادی و نشاط او هم برنامه های خاصی را پیشنهاد می کند که مطابق با فطرت الهی است. توصیه های اسلام و روان شناسان اسلامی بر این است که انسان سالم نباید به محبوب های فناپذیر و از بین رفتنی وابستگی و دلبستگی پیدا کند که با از دست دادن آنها، دچار احساس غم و اندوه شود و شادی انسان از بدست آوردن چیزهایی است که هرگز آن را از دست ندهد از این رو ضمن توجه به شادی انسان از بدست آوردن چیزهایی است که هرگز آن را از دست ندهد. از این رو ضمن توجه به شادی های واقعی، به شناخت و انس به شادی های معنوی و عمیق هم سفارش شده است. مصداق شادی های پایدار و زوال ناپذیر راز و نیاز عاشقانه، دعا و نیایش با شور و حال، نماز با حضور قلب، کمک به انسان های افتاده، ایجاد سرور در دلها معرفی می کنند. مهمترین عامل شادی نداشتن نگرانی، اضطراب و افسردگی و رسیدن به اطمینان قلبی است و این مهم فراهم نمی شود مگر با ایمان به قدرت خداوندی که سر چشمه همه نیکی هاست به طوری که کسانی که ایمان قلبی به خالق هستی دارند و عبادت و اطاعت خالق را به جا می آورند دل ها شان فقط با یاد خدا آرامش می گیرد که این خود اساس هر شادی محسوب می شود. زندگی در پرتو مذهب، به دنبال آن اطاعت و عبادت خدای متعال، اطمینان و آرامشی باطنی را برای انسان به وجود می آورد.

کلید واژه : آرامش، ایمان، شادی، عبادت.

---

<sup>۱</sup> طلبه سطح دو، مدرسه حضرت خدیجه خاتون (س)، شهرستان گتوند.

مهمترین دینداری و دین ورزی عبادت و پرستش است آن عبادت و پرستش دارای ارزش است که از روی میل و رغبت و نشاط باشد به همین دلیل است که در آموزه های دینی رابطه بین دین و عبادت و حضور قلبی، عبادت کننده از اهمیت والایی برخوردار است. پرستش پروردگار منشأ نشاط و گسترده انبساط دلها و آرامش روان می باشد هر قدر عمق پروردگار بیشتر باشد گستره نشاط و کیفیت لذت باطنی بیشتر می شود. نقش شادی در پیشبرد امور معنوی غیر قابل انکار است هرچه مردم شادتر و کم غصه تر باشند به مسائل دینی و مذهبی خود بیشتر می رسند. شادی واقعی غم و اندوهی در پی نخواهد داشت اساس همه شادی ها ایمان مذهبی است زیرا دین و مذهب هم بشر را با شادی واقعی آشنا کرده و هم راه رسیدن به آن و بهرمندی کامل از آن پیش روی او نهاده است. نداشتن اضطراب و نگرانی، آرامش روحی، و رسیدن به اطمینان قلبی در سایه ایمان به قدرت مطلق الهی حاصل می شود به همین دلیل عمیق ترین و عالی ترین شادی ها از آن مردان پاک سیرت و آشنا به پروردگار است.

حضرت علی (ع) می فرمایند: نفس خود را بفریب، به عبادتش وادار و با آن مدارا کن و متهورش ساز و بر آن آسان گیر و به هنگامی که نشاط و فراغتش بود به عبادت رو آور.<sup>۱</sup>

امام علی (ع) در نهج البلاغه رهنمود های عمیقی درباره معنویت، عبادت و رابطه انسان با خدا را بیان کرده است و عبادت را نه به عنوان تکلیفی خشک، بلکه به مشابیه فرصتی برای نشاط روحانی و رسیدن به آرامش وجودی معرفی می کند.

همچنین آقای خداداد شمس الدینی در مقاله خود با نام ( معیار ها و شرایط شادی در اسلام ) به این نتیجه رسیده است که غم و شادی بستگی به معیار ها و ارزش گذاری های هر فردی دارد. اصولاً میزان رشد فکری و بزرگی همت و عظمت روح را از غم ها و شادی های هر کس می توان شناخت. طبق نظام ارزشی اسلام تلاش می کردند که به شادی های مردم جهت بدهند.

همینطور خانم سمیه جهاننیده در مقاله خود با نام ( شادی و نشاط از منظر اسلام ) اینطور بیان کردند که در اسلام شادی در دل جای دارد حال آنکه مشکل بسیاری از اشخاص در قرن اخیر این است که شادی را در

<sup>۱</sup> نهج البلاغه، نامه ۹۶.

دنیای بیرون جستجو می کنند تعبیر و تفسیر دین از شادی این است که شادی خود هدف نیست بلکه عاملی مهم و مؤثر برای رسیدن انسان به کمال عالی انسان است یکی از تمایلات و استعداد های درونی انسان میل و نیاز به سرور، بهجت و لذت در زندگی است اضطراب های فکری و تنش های روانی از مشکلات جدی انسان عصر تکنولوژی است که منجر به کاهش احساس شادی درونی شده است.

مقاله حاضر در صدد پاسخ به این پرسش است که از منظر نهج البلاغه راهکاری های شادی و نشاط در عبادت چیست ؟ و برای پاسخ به پرسش یاد شده این موارد را بررسی می کند : ( عبادت با معرفت، عبادت خالصانه، حضور قلب، شکرگذاری، توازن در عبادت، تفکر در آفرینش، امید به رحمت الهی).

## مفهوم شناسی

### تعریف عبادت

عبادت در بسیاری از ادیان و مکاتب مذهبی و معنوی به عنوان یکی از ارکان اصلی ارتباط با خدا یا حقیقت متعالی شناخته می شود، اما گاهی اوقات این فرآیند ممکن است به دلیل عاداتهای روزمره، خستگی یا ناآگاهی از اهداف عمیق تر آن به فعالیت های خشک و بی روح تبدیل شود. در مکتب آسمانی اسلام، عبادت منحصر به انجام فرایض خاصی نبوده و دارای معنای وسیعی می باشد به گونه ای که یک فرد مسلمان می تواند تمام فعالیت های فردی، جمعی، فکری، علمی خود را به عنوان عبادت و کسب رضای خدا و اجر اخروی انجام دهد تا با تحقق این تفکر تربیتی و اخلاقی زندگی او سراسر خیر و خدایی و خدمت و امنیت روانی و زیبایی (هنگام با حرکت هستی به سوی خدا) گردد و همه چیز در مسیر صلاح و سعادت انسان ها قرار گیرد و (همچنین ملاک تربیتی اسلام عبد زیستی و در تمام عرصه ها مطیع خدا و حق شدن است).<sup>۱</sup>

### انواع عبادت

بر اساس میزان درک انسان از خدا و عبادت، عبادات افراد متفاوت است. امیرالمؤمنین (ع) عبادت کنندگان را به سه گروه تقسیم می کنند: ( قَوْمًا عَبَدُوا اللَّهَ رَغْبَةً فَتِلْكَ عِبَادَةُ التَّجَارِ وَ إِنَّ قَوْمًا عَبَدُوا اللَّهَ رَهْبَةً فَتِلْكَ عِبَادَةُ الْعَبِيدِ وَ إِنَّ قَوْمًا عَبَدُوا اللَّهَ شُكْرًا فَتِلْكَ عِبَادَةُ الْأَحْرَارِ ) گروهی او را به امید عطا و بخشش پرستش می کنند که

---

<sup>۱</sup> ایرانی، نیت و عبادت، ص ۶۳.

این عبادت بازرگان است گروهی خدا را از روی ترس عبادت می کنند این عبادت بردگان است و گروهی خداوند را از روی سپاسگزاری می پرستند و این عبادت آزادگان است.<sup>۱</sup>

نهج البلاغه گنجینه هایی از سخنان حکیمانه امام علی (ع)، در بردارنده رهنمودهای عمیقی درباره معنویت، عبادت و رابطه انسان با خداست امام علی (ع) در نهج البلاغه عبادت را نه به عنوان تکلیفی خشک بلکه به مشابّه فرصتی برای نشاط روحانی و رسیدن به آرامش وجودی معرفی می کند.

### تعریف شادی

شاید بتوان قدیمی ترین تعریف شادی را به افلاطون نسبت داد. افلاطون برای روح انسان سه بعد قایل است که عبارت اند از: شهوت، خشم، خرد. وی برای هر کدام لذت خاصی قایل است و معتقد است لذت نفع پرستان در رسیدن به امیال و هوس ها و ثروت ها است. لذت جاه طلبان در کسب مقام و شهرت و لذت خردمندان در بدست آوردن دانش و علم است و این برترین نوع لذت و شادمانی است.<sup>۲</sup>

پس از وی ارسطو نیز معتقد است که دست کم سه نوع شادی وجود دارد. پایین ترین سطح شادی که همان لذت است؛ سطح بالاتر آن که موفقیت و کامیابی است و نوع سوم شادی که ناشی از معنویت است وی معتقد است که شادکامی حقیقی از ارضای امیال حاصل نمی شود بلکه از انجام شدن چیزی که فضیلت است به دست می آید.<sup>۳</sup>

با نگاهی به تعاریفی که برای شادی ارائه شد معلوم می شود که حس شادی مانند دیگر احساسات انسان با لفظ قابل تبیین و تفسیر نیست و تنها کسی می تواند حقیقت آن را درک کند که دارای این حس است از این رو در واقع راهی برای تعریف شادی جز اشاره به مقارنات، مبادی، آثار و لوازم آن وجود ندارد اگر بخواهیم شادی را با آثار و لوازم آن یکی کنیم یکی از دقیق ترین و کوتاه ترین تعاریف سخنی است که از امام علی (ع) در این باره نقل شده است که می فرماید: (السُّرُورُ يَبْسُطُ النَّفْسَ وَيُثِيرُ النَّشَاطَ)<sup>۴</sup> شادی دل را باز می کند و موجب نشاط می گردد.

<sup>۱</sup> نهج البلاغه، حکمت ۲۳۷.

<sup>۲</sup> جمهوری، کتاب نهم.

<sup>۳</sup> مجله روان شناسی و دین، ش ۷، ص ۸؛ اخلاق نیکوماخوس، ج ۱.

<sup>۴</sup> ر. ک، ص ۱۲۴، ج ۲.

بر پایه این سخن سرور و شادی حالتی است که در اثر آن اولاً دل و جان انسان باز می شود. یعنی آدمی در درون احساس گسترده گی و آسایش می کند ثانیاً موجب نشاط، سر زندگی و آمادگی روحی برای کار و تلاش بیشتر می گردد. ایشان در مقابل درباره غم و اندوه نیز می فرمایند: (الْغَمُ يَقْبِضُ النَّسْوَ وَ يَطْوِي الْاَنْبِطَاطُ)<sup>۱</sup> اندوه تنگنای روانی ایجاد می کند و انبساط خاطر را از بین می برد.

با الهام از دو روایت یاد شده به این تعریف می توان دست یافت. شادی عبارت است از هیجان مثبت درونی که انقباض روانی را از بین می برد و موجب انبساط خاطر و نشاط و پویایی می گردد.

### ۱. عبادت با معرفت

اولین کلید و راهکار شادی و نشاط در عبادت، از دیدگاه امیرالمؤمنین علیه السلام عبادت با معرفت است. وقتی از امیرالمؤمنین (ع) پرسیدند: (چگونه پروردگارت را شناختی؟) حضرت علیه السلام فرمودند: (بِمَا عَرَفَنِي نَفْسُهُ)<sup>۲</sup> با آن شناختی که خود را به من می شناساند.

شناسایی و معرفت خداوند در اعلی مرتبه برای بشر حاصل شده است طبق برخی آیات قرآن کریم و احادیث فراوان معصومین (ع) در عالمی (عالم ذر) خداوند خود را به انسان ها عرضه نمود معرفی کرد و معرفت خویش را انسان ها عنایت نمود بنابراین تمام انسان ها با سابقه معرفت خداوند متعال متولد می شوند. معرفت، صنع خدای متعال است و خداوند به هر کس صلاح بداند آن را عنایت می کند البته انسان با تدبیر و تعمق در مخلوقات خدا آن میثاق و معرفت فطری و توحیدی خود را آشکار می کند و متذکر آن می گردد.

پس در این مقام سخن ما این نیست که با معرفت خدا به سوی انسان مسدود است بلکه این است که انسان با حواس خود و یا با عقل خود و حتی بالاتر با سلوک و شهود خود نمی تواند خدا را بشناسد انسان باید تابع وحی خدا و تعالیم و مقررات و احکام الهی باشد تا خداوند معرفتش را به او عنایت کند (البته مقصود معرفت ذات نیست؛ زیرا ذات خداوند محال است که معروف انسان گردد؛ بلکه خداوند به انسان ولایت مدار، معرفت اسماء و صفات خویش را می دهد).

---

<sup>۱</sup> ک: ص ۱۴۸، ج ۵۴.

<sup>۲</sup> اصول کافی، ج ۱، ص ۸۶.

تعقل اوست. نیرویی که مکمل شکوفایی عقل است روحی از جانب پروردگار برای مؤمنینی است که به جای پیروزی از نفس، عقل را متابعت می کنند.

حضرت علی (ع) می فرمایند: ( لا يستعان على الدهر الا بالعقل ) تنها از طریق عقل می توان بر زمانه پیروز شد.

تعقل و تفکر در دین شریف اسلام جایگاه ویژه ای دارد. در دین مبین اسلام علاوه بر عبادات بدنی (چون نماز و روزه) و مالی (خمس و زکات) نوع دیگری از عبادات وجود دارد که عبارت است از (عبادت فکری) که اگر مسیر بیداری و آگاهی بخشی انسان بکار گرفته شود از سال ها عبادت بدنی هم برتر می باشد.

یکی از مهم ترین ویژگی های انسان پیشرفته تفکر و اندیشه است. قرآن کریم همواره انسان را به اندیشیدن دعوت می نماید و هدف اصلی آن پرورش نیروی فکر و قدرت عقلانی انسان است. چه در دین اسلام مورد ستایش فراوان قرار گرفته تا جایی که به عنوان یک پیامبر باطنی معرفی شده است.<sup>۱</sup> اساساً دین و اصول آن را جز با تحقیق عقلایی نمی توان پذیرفت و عقل در فروع دین یکی از منابع قوی و غنی اجتهاد معرفی شده است. عقل در مقام ابزار وقوه تحلیل گری است که انسان با آن می تواند واقعیت را از خطایا حق را از باطل درست را از نادرست و زشت را از زیبا تشخیص دهد. بر همین اساس قرآن کریم خردمندان را توصیف می کند که در همه احوال خدا را یاد کنند و از ویژگی های آنان این است که در نظام هستی و افرینش آن دائماً در حال اندیشه هستند: ( الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا )<sup>۲</sup>

در سخنی از رسول خدا (ص) آمده است که ( هیچ عبادتی در حد تفکر نیست )<sup>۳</sup> و از طرف دیگر، یک ساعت اندیشه با ارزش تر از هفتاد سال عبادت بدون اندیشه شمرده است. امام علی (ع) نیز تفکر و اندیشه را برترین نوع علم و دانش می داند.<sup>۴</sup>

<sup>۱</sup> حر عاملی، وسائل الشیعه.

<sup>۲</sup> آل عمران : ۱۹۱.

<sup>۳</sup> طوسی، امالی.

<sup>۴</sup> نهج البلاغه، قصار ۱۰۹.

بنابراین تفکر به انسان ر شد، تکامل و پیشرفت می دهد. قرآن به عنوان یک کتاب راهنما با عبارتی همچون (اولم یتفکرو) یا (اولم ینظرو) یا (قل سیرا فی الارض فانظروا) انسان ها را به تفکر و تأمل در اموری توصیه کرده است و آنها را از تقلید و تبعیت کورکورانه نهی می کند. (ولا تقف ما لیس لک به علم) و به دنبال آن به وسایل و اسباب علم و یقین اشاره می نماید. (إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا) در اینجا هم به مسئولیت حواس بصری و سمعی انسان اشاره شده و هم به مسئولیت فؤاد یعنی عقل و تفکر ادبی توجه شده است و در این آیه می بینیم که انسان توسط حواس بصری و سمعی خود از معارف دیگران بهره گیری نموده و از طریق تفکر و تعقل یعنی از طریق دل و اندیشه، میان حق و باطل مسائل سودمند و مضر امتیاز، قائل می شود آری در این نظام، تربیتی است که توجه به جهان و تاریخ و انسان معطوف شده و آدمی در شعور خود احساس به حق را عمیق می بیند. در نتیجه نظام هستی، تاریخ انسان و حتی وجود خود را هدف دار می بیند.<sup>۱</sup> انسان متفکر هیچ گاه از رشد باز نمی ماند. همواره روح و روان او فعال و در حرکت و نشاط است، تفکر است که چشمه سار حکمت را در دل می جوشاند<sup>۲</sup> و اگر دوام یابد انسان با نور اندیشه، عقل خود را روشنی می بخشد و از خطا و لغزش ایمن می گردد<sup>۳</sup> و انسان را گام به گام به خدا نزدیک می کند و سبب رشد و شکوفایی ارزش های درونی اش می شود.

## ۷. امید به رحمت الهی

هفتمین راهکار شادی و نشاط در عبادت از منظر حضرت علی (ع) امید به رحمت الهی است.

زندگی میدان کارزاری است که در آن همواره انسان با انواع و اقسام ناملایمات دست و پنجه نرم میکند و در کوره سختی ها و دشواری ها گداخته میشود تا شاید بتواند زندگی را تا حدی به شکل مطلوب قالب بندی نمود. لیکن آنچه مهم است حفظ روحیه امید و دوری از ناامیدی است مبادا که روزی چند شکست جزئی انسان را به ناامیدی از بارگاهی بکشانند که فضل و رحمت صاحب این بارگاه همچون بارانی بی حساب همه را رسیده و خوان نعمتش بر همه گسترده شده است ( زیرا تنها کافرانند که از رحمت الهی

<sup>۱</sup> اسراء : ۳۶.

<sup>۲</sup> حق شناسی، فضیلت و ردیلت در اخلاق اسلامی.

<sup>۳</sup> طبرسی، مکارم الاخلاق.

<sup>۴</sup> تمیمی آمدیف غررالحکم و دررالحکم.

ناامید می شوند)<sup>۱</sup> و با این توجیه که دیگر رحمت او متوجه ما نخواهد شد زمینه انجام گناهان بزرگتر و بیشتری را فراهم می آورند. امام علی (ع) فرموده اند: ( چون سختی ها به نهایت رسد گشایش پدید آید و آن هنگام که حلقه های بلا تنگ شود آسایش فرا رسد) آگاهی خداوند برای تقویت و پرورش مؤمنین، آنها را گرفتار مصیبت ها و گرفتاری هایی می کند و سرانجام که مشکلات پایان می یابد از کوره حوادث انسان هایی آبدیده و زبده بیرون می آیند که چون کوه محکم و استوار و با صلابتند.

امیرالمؤمنین (ع) میفرماید: ( لَا تَرْجُ إِلَّا رَبَّكَ ) جز به پروردگارت امید نداشته باش.<sup>۲</sup> تنها باید به کسی امید بست که آن کس خودش سر چشمة تمام خوبی ها و نیکی ها و دارای همه دانش ها و قدرت ها باشد و چنین شخصی سزاوار نیست جز افریننده من و تو پس شایسته است جز به او امید نبندیم.

هرکس به خدا امیدوار باشد باید امید او در کردارش آشکار شود. هر امیدواری جز امید به خدای تعالی ناخالص است و هر ترسی جز ترس از خدا نادرست است.

خوف و رجا یعنی بیم از کیفر و امید به لطف و رحمت خدا، قوی ترین انگیزه حرکت به سوی تقوا و پاکیزگی هاست. هیچ کس بدون این دو نمی تواند در آسمان قرب حق پرواز کند و به اوج قاف قرب او راه یابد همانگونه که امید به نتایج لذت بخش پیروزی در امتحان و بیم از سقوط و رفوزه شدن تمام نیروهایی یک محصل و دانشجو را برای پیمودن مسیر علوم و دانش ها بسیج می کند در پیمودن راه معنویت نیز بهره گیری از این بیم و امیدواری ضروری است.<sup>۳</sup>

### نتیجه گیری

نتیجه نشاط روحی، نشاط جسمی است. شور و نشاط و شادمانی که در رفتار و گفتار فرد مشاهده می گردد به سبب روح و روان سالم و شادابی است که بر او حاکم است. اگر فردی روح نا ارام و احیاناً الوده ای داشته باشد به یقین در جسم او هم تأثیر خواهد گذاشت. طبق نظام ارزشی اسلام، مطلوبیت هر چیزی زمانی است که در مسیر کمال و سعادت انسان باشد. انسان جز با یاد خدا با چیز دیگری ارام نمی گیرد. خواسته

<sup>۱</sup> یوسف: ۸۷.

<sup>۲</sup> نهج البلاغه، حکمت ۳۵۱.

<sup>۳</sup> تصنیف غررالحکم و دررالحکم.

<sup>۴</sup> ناصر مکارم شیرازی، پیام امام (امیرالمؤمنین (ع))، ج ۶، ص ۲۲۸.

های او بی نهایت است و به هر چه که برسد از او سیر و دلزده می شود مگر به ذات و بی حد و نهایت ( خدا) پیوندد.

پژوهش حاضر راهکارهای شادی و نشاط در عبادت را از منظر نهج البلاغه بررسی کرده و در پایان به این موارد رسیده است.

(۱) عبادت با معرفت

(۲) عبادت خالصانه

(۳) حضور قلب

(۴) شکرگذاری

(۵) توازن در عبادت

(۶) تفکر در آفرینش

(۷) امید به رحمت الهی

### منابع

\*قرآن کریم

\*نهج البلاغه

۳.ایروانی، حسین، نیت و عبادت، قم، مسجد جمکران، ۱۳۸۷ هـ - ش

۴.بیابانی اسکویی، محمد، معرفت نبی و امام، تهران، نیا، ۱۳۹۲ هـ - ش

۵.بنی هاشم، محمد، سلسله درسهای مهدویت، تهران، منیر، ۱۳۸۹ هـ ش

۶.بنی هاشم، محمد، معرفت اما عصر (عج)، تهران، نیک معارف، ۱۳۸۳ هـ ش

۷.پور یزدی، رحمت، به امید خدا، قم، انتشارات قدس، ۱۳۹۹ هـ ش

۸.حسینی شیرازی، سید جعفر، معارف دینی، قم، انتشارات دارالعلم، ۱۴۰۰ هـ ش

۹. رضایی اصفهانی، محمد علی، مجموعه مقالات ( قرآن و علوم انسانی)، قم، مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)، ۱۳۹۶ هـ ش

۱۰. طیب نیا، سید محسن، چه کسانی نمی فهمند؟، قم، رسالت، ۱۳۹۳ هـ ش

۱۱. فرخزاد، حبیب الله، زیبایی های نماز، قم، نشر عطش، ۱۳۹۶ هـ ش

۱۲. فاضل قانع، حمید، سبک زندگی بر اساس آموزه های اسلامی، قم، مرکز پژوهش های اسلامی، ۱۳۹۲ هـ ش

۱۳. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، قم، انتشارات امام علی بن ابی طالب (ع) ۱۳۹۹ هـ ش

۱۴. مکارم شیرازی، ناصر، گفتار معصومین (ع)، قم، انتشارات علی بن ابی طالب (ع)، ۱۳۸۷ هـ ش

۱۵. محامد، علی، درآمدی بر نبوت و شخصیت پیامبر اعظم (ص)، قم، زائر، ۱۳۸۹ هـ ش

۱۶. محمدی ری شهری، محمد، الگوی شادی از نگاه قرآن و حدیث، قم، موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر، ۱۳۹۱ هـ ش

۱۷. نبوی، محمد حسن و دیگران، تبلیغ در رمضان، بی جا، انتشارات مرکز مدیریت حوزه های علمیه، چاپ اول، ۱۳۹۱ هـ ش

سایت ها

<https://www.ghbook.ir>

[www.wikiporsesh.ir](http://www.wikiporsesh.ir)

[www.imamalinet.ir](http://www.imamalinet.ir)

[www.mizanonline.ir](http://www.mizanonline.ir)

[www.tadabbor.org](http://www.tadabbor.org)

[www.modiryar.com](http://www.modiryar.com)